

UOT 634.8: 631.532

ABŞERON ŞƏRAİTİNDƏ YERLİ VƏ İNTRODUKSIYA OLUNMUŞ ÜZÜM SORTLARININ PERSPEKTİVLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Nəcəfova A.B.

Üzümçülük və Şərabçılıq ET İnstitutu

Məqalə Abşeron şəraitində yeni əkilib-becərilən bir sıra introduksiya olunmuş süfrə üzüm sortlarının perspektivliyinə həsr edilmişdir. Bunun üçün tədqiq edilən üzüm sortlarının məhsuldarlıq göstəriciləri müəyyən edilmiş, hər bir sortun iqtisadi göstəriciləri və səmərəliliyi araşdırılmış, becərilmə perspektivliyi aydınlaşdırılmışdır.

Açar sözlər: *süfrə sortu, yerli və introduksiya olunmuş sort, məhsuldarlıq, perspektivlik, iqtisadi səmərə*

Giriş

Üzüm qiymətli kənd təsərrüfatı bitkisi olduğundan üzümçülük müxtəlif dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsində aparıcı rol oynamış və ən gəlirli sahələrdən birinə çevrilmişdir. Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycanda üzümçülüyə müxtəlif dövrlərdə fərqli münasibət olmuş və bu sahə gah tərəqqiyə, gah da tənəzzülə uğramışdır. 80-ci illərdə aparılan məqsədyönlü iqtisadi və təşkilati tədbirlər nəticəsində üzümçülüyn intensiv inkişafına nail olunmuş, onun emal sənayesi genişləndirilərək respublikanın müxtəlif təbii-iqtisadi bölgələrində optimal yerləşdirilməsinə və inkişafına nail olunmuşdur [7, 10]. Bunun nəticəsi idi ki, şərab və şərab materialları istehsalı 130 mln. dekalitr, konyak 2 mln. dekalitr, şampan şərabı 1.2 mln. butulka, araq 2.4 mln. dekalitr, üzüm istehsalı isə 2 mln. ton səviyyəsinə çatdırılmışdır. Bu illərdə milli gəlirin əsas hissəsini kənd təsərrüfatından gələn gəlir təşkil etmişdir ki, təkcə üzümçülük və onun emal sahəsindən gələn gəlir ümummilli gəlirin 48% -ni formalaşdırmışdır [4].

Bu gün də ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsində üzümçülük prioritet sahələrdən biri sayılır. Son zamanlar üzümçülüyə diqqət yenidən artdığından torpaq sahibləri, şəxsi mülkiyyətçilər torpaq sahələrində daha çox üzüm yetişdirməyə üstünlük verirlər və yeni-yeni üzümçülük fermer (kəndli) təsərrüfatları yaradırlar. Məlumdur ki, keyfiyyətli, müxtəlif çeşidli, yüksək əmtəlik xüsusiyyəti olan təzə üzümə və şərablara dünya və ölkədaxili bazarlarda tələbat ildən-ilə artır və həmin məhsullar yüksək qiymətlərlə realizə olunur [10].

Digər kənd təsərrüfatı bitkilərində olduğu kimi, üzüm sortlarının da ən başlıca bioloji-təsərrüfat xüsusiyyətlərindən biri məhsuldarlıq olub, sortların təsərrüfatda və seleksiya işlərində əhəmiyyətini və iqtisadi səmərəliliyini müəyyən edir. Üzüm bitkisinin məhsuldarlığı bir sıra mürəkkəb amillərin qarşılıqlı təsiri altında formalaşaraq, torpaq-iqlim şəraitindən, sortun bioloji xüsusiyyətlərindən, genetik mənşəyindən və antropogen amillərdən bilavasitə asılıdır. Məhsuldarlığa təsir edən iqlim-torpaq amillərinə: günəş radiyasını, torpağın münbitliyini, temperatur və nəmliklə təmin olunma dərəcəsini; sortun bioloji xüsusiyyətlərinə - bitkinin genetik təbiətini və sortun xüsusiyyətlərini, mənfi iqlim amillərinə - xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlılığı; antropogen amillərə - kompleks aqrotexniki tədbirləri və s. aid etmək olar [1, 2, 9-26].

Dünyanın üzümçü alimlərinin apardıqları dəqiq hesablamalara və araşdırmalara görə, üzümün məhsuldarlığını təmin edən amillərin xüsusi çəkisi aşağıdakı kimidir: əlverişli hava-12%, sort tərkibi-15%, torpağın gübrələnməsi-28%, suvarma-10%, aqrotexniki tədbirlər kompleksi (budama, yaşıl əməliyyat, cərgə və bitki aralarının alağ otlarından təmizlənməsi, şumlama və s.) -12%, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı düzgün mübarizə tədbirlərinin aparılması-15%, başqa tədbirlər-8% [2].

Tədqiqatın material və metodikası

Tədqiqat işinin materialını Abşeron Ampeloqrafik Kolleksiya bağında əkilib-becərilən 15 yerli və introduksiya olunmuş üzüm sortlarının tənəkləri təşkil etmişdir.

Üzüm sortlarının məhsuldarlıq xüsusiyyətləri və iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri ümumi qəbul olunmuş ənənəvi və müasir metodlar əsasında öyrənilmişdir [5, 6, 8, 10, 21, 23]. Tədqiqatlar nəticəsində alınan faktiki rəqəmlər riyazi işlənmişdir [3, 5].

Tədqiqatın nəticələri və onların təhlili

Üzüm sortlarının perspektivliyinin qiymətləndirilməsində onların becəriləndiyi konkret şəraitdə məhsuldarlıq göstəricilərinin inkişafının öyrənilməsi vacib tədqiqatlardandır. Bunu əsas tutaraq Abşeron Ampeloqrafik Kolleksiya bağında əkilib-becərilən 15 yerli və introduksiya olunmuş üzüm sortlarının əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin - tənəkdə məhsullu zoğların miqdarı, bar əmsalı, salxımların sayı, salxımların orta çəkisi, zoğun məhsuldarlığı, bir kolun məhsuldarlığı, hektara düşən məhsuldarlıq və s. kimi bar elementləri tədqiq edilmiş, hər bir sortun ayrı-ayrılıqda iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri təyin edilmiş və bunun əsasında onların perspektivliyi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, öyrənilən üzüm sortlarında budama zamanı saxlanılmış tumurcuqların bir qismi müxtəlif səbəblərdən açılmır və inkişafdan qalır. Təyin edilmişdir ki, tədqiq olunan üzüm sortlarında tumurcuqların açılma miqdarı 88,6 (Kardinal) – 93,3% (Hamburq muskatı) arasında tərəddüd etmişdir. Tumurcuqların açılma miqdarı Ağ xəlilidə 89,2%, Novrastda 88,9%, Qara kişmişdə 88,7%, Yumru kişmişdə 88,9%, Sarıgilədə 89,5%, Çəhrayı kişmişdə 91,5%, Dərbənd muskatında 91,8%, Mumlu muskatda 90,0%, Şamaxı mərəndisində 90,5%, Özbəkistan muskatında 91,3%, Rişbabada 92,5%, Xalacda 92,5%, Hamburq muskatında 93,3% təşkil etmiş və açılmış gözcüklərdən zoğlar inkişaf etmişdir. Sortların bioloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tənəklərdə əmələ gəlmiş zoğların bir qismi məhsulsuz, bir qismi isə əsasən bir, iki, bəzi hallarda üç salxımlı olur. Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, öyrənilən sortların tənəklərində çiçək salxımları adətən zoğlarda yeddinci buğuma qədər əmələ gəlir və əsasən ən çox IV-VI buğumlarda yerləşir. Məhsullu zoğlar Ağ xəlili, Novrast, Qara kişmiş, Çəhrayı kişmiş, Yumru kişmiş, Sarıgilə, Dərbənd muskatı, Hamburq muskatı, Xalac, Rişbaba, Şamaxı mərəndisi sortlarının tənəklərində 1-2 salxımlı, Qara yay üzümü, Kardinal, Mumlu muskat, Özbəkistan muskatı sortlarının tənəklərində isə 1-3 salxımlı olmuşdur.

Ümumiyyətlə, tədqiq olunan sortlarda məhsullu zoğların miqdarı Ağ xəlilidə 53,6% (1 salxımlı-39,4%, 2 salxımlı-14,2%), Novrastda 72,5% (1 salxımlı-38,3%, 2 salxımlı-34,2%), Qara kişmişdə 60,0% (1 salxımlı-44,0%, 2 salxımlı-16,0%), Çəhrayı kişmişdə 73,6% (1 salxımlı-48,8%, 2 salxımlı-24,8%), Qara yay üzümündə 55,5% (1 salxımlı-26,5%, 2 salxımlı-23,0%, 3 salxımlı-6,0%), Kardinalda 65% (1 salxımlı-45,3%, 2 salxımlı-13,7%, 3 salxımlı-6,0%), Yumru kişmişdə 64,5% (1 salxımlı-56,2%, 2 salxımlı-8,3%), Mumlu muskatda 64,4% (1salxımlı-40,0%, 2 salxımlı-13,3%, 3 salxımlı-11,1%), Sarıgilədə 56,9% (1salxımlı-46,1%, 2 salxımlı-10,8%), Dərbənd muskatıda 74,1% (1 salxımlı-63,7%, 2 salxımlı-10,4%), Hamburq muskatıda (1 salxımlı-35,1%, 2 salxımlı-28,6%), Xalacda 73,9% (1 salxımlı-63,7%, 2 salxımlı-10,2%), Rişbabada 76,2% (1salxımlı-64,0%, 2 salxımlı-12,2%), Özbəkistan muskatında 54,0% (1 salxımlı-31,0%, 2 salxımlı-15,0%, 3 salxımlı-8,0%), Şamaxı mərəndisində 58,3% (1salxımlı-43,9%, 2 salxımlı-14,4%) həddində müəyyən olunmuşdur.

Tez yetişən sortlarda (Novrast, Qara kişmiş, Qara yay üzümü, Kardinal, Yumru kişmiş, Mumlu muskat) məhsullu zoğların miqdarı 55,5-73,6% arasında dəyişməkdə nəzarət Ağ xəlili (53,6%) sortundan üstün göstəriciyə malik olmuşdurlar. Gec yetişən sortlarda da (Dərbənd muskatı, Hamburq muskatı, Xalac, Rişbaba, Şamaxı mərəndisi) məhsullu zoğların miqdarı (58,3-76,2%) nəzarət Sarıgilə sortundan (56,9%) üstünlük təşkil etmişdir (Özbəkistan muskatı sortu istisna olmaqla- 54,0%).

Üzüm sortlarının məhsuldarlıq göstəriciləri (2005-2007-ci illərdən orta)

Sortlar	Barlı zoğlar; %-lə				Zoğun bar əmsali	Tənəkdə salxımların sayı; ədəd	Salxımların orta kütləsi; q	Tənəyin orta məhsuldarlığı; kq
	Bir salxımlı	İki salxımlı	Üç salxımlı	cəmi				
Tez yetişən sortlar								
Ağ xəlili (nəz.)	39,4	14,2	-	53,6	0,70	23± 0,58	190,2±4,47	4,2±0,15
Novrast	38,3	34,2	-	72,5	1,09	43±2,0	259,3±10,6	11,2±0,36
Qara kişmiş	44,0	16,0	-	60,0	0,77	40±0,86	288,5±6,17	11,6±0,27
Çəhrayı kişmiş	48,8	24,8	-	73,6	0,98	42±1,10	199,0±4,63	8,4±0,16
Qara yay üzümü	26,5	23,0	6,0	55,5	0,85	34±1,61	265,7±6,24	9,0±0,38
Kardinal	45,3	13,7	6,0	65,0	0,92	36±0,85	306,0±5,55	10,8±0,34
Yumru kişmiş	56,2	8,3	-	64,5	0,73	29±0,79	245,0±4,93	7,2±0,17
Mumlu muskat	40,0	13,3	11,1	64,4	0,98	44±0,79	230,0±4,11	10,0±0,21
Gec yetişən sortlar								
Sarıgilə (nəz.)	46,1	10,8	-	56,9	0,69	23±0,65	180,4±4,07	4,2±0,13
Dərbənd muskatı	63,7	10,4	-	74,1	0,84	38±0,55	255,2±4,30	9,7±0,54
Hamburq muskatı	35,1	28,6	-	63,7	0,92	51±1,99	211,7±4,66	11,0±0,36
Xalac	63,7	10,2	-	73,9	0,86	42±0,82	238,0±4,93	10,0±0,25
Rişbaba	64,0	12,2	-	76,2	0,88	42±0,58	236,0±4,07	10,3±0,25
Özbəkistan muskatı	31,0	15,0	8,0	54,0	0,86	36±1,65	320,6±4,93	11,3±0,50
Şamaxı mərəndisi	43,9	14,4	-	58,3	0,70	27±1,16	260,7±8,50	6,8±0,21

Bir çox tədqiqatçılar hesab edirlər ki, üzümün real məhsuldarlığı iki əsas göstərici - salxımların sayı və onların kütləsi ilə formalaşır. Bu göstəricilərin zaman və məkandan asılı olaraq əhəmiyyətli tərəddüdü müşahidə olunur. Bu tərəddüdlərə səbəb sortun bioloji xüsusiyyətləri, becəriləndiyi yerin torpaq-iqlim şəraiti və sortu tətbiq olunan aqrotexnikanın təsiridir [1, 11, 15, 19, 25, 26]. Tədqiqat və araşdırmalarla müəyyən olunmuşdur ki, məhsuldarlığın ən vacib elementlərindən olan tənəkdə salxımların sayı müxtəlif olmaqla 23 (Ağ xəlili, Sarıgilə)-51 ədəd (Hamburq muskatı) arasında tərəddüd etmişdir. Salxımların sayı tez yetişən sortlarda nəzarət Ağ xəlilidən (23 ədəd) çox olmuş və Novrastda 43 ədəd, Qara kişmişdə 40 ədəd, Çəhrayı kişmişdə 42 ədəd, Qara yay üzümündə 34 ədəd, Kardinalda 36 ədəd, Yumru kişmişdə 29 ədəd, Mumlu muskatda 44 ədəd əmələ gəlmişdir. Gec yetişən sortlarda da salxımların say göstəricisi nəzarət Sarıgilə sortundan (23 ədəd) üstünlük təşkil etmiş və Dərbənd muskatında 38 ədəd, Hamburq muskatında 51 ədəd, Xalacda 42 ədəd, Rişbabada 42 ədəd, Özbəkistan muskatında 36 ədəd, Şamaxı mərəndisində 27 ədəd təşkil etmişdir. Salxımların orta çəkisi məhsuldarlığın vacib göstəricilərindən biridir. Araşdırma və təhlillər zamanı müəyyən olunmuşdur ki, salxımların orta kütləsi tez yetişən sortlar arasında Ağ xəlili nəzarət sortunda 190,2 qram təşkil etdiyi halda, Novrast (259,3 qram), Qara kişmiş (288,5 qram), Çəhrayı kişmiş (199,0 qram), Qara yay üzümü (265,7 qram), Kardinal (306,0 qram), Yumru kişmiş (245,0 qram), Mumlu muskat (230,0 qram) sortlarında yüksək olmuşdur. Salxımların orta çəkisi gec yetişən (Dərbənd muskatı, Hamburq muskatı, Xalac, Rişbaba,

Özbəkistan muskatı, Şamaxı mərəndisi) sortlarda 211,7-320,6 qram arasında dəyişməklə Sarıgilə nəzarət sortundan (180,4 qram) üstünlük təşkil etmişdirlər.

Tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, öyrənilən üzüm sortlarının tənəklərinin məhsuldarlığı geniş diapazonda dəyişərək, 4,2-11,6 kq arasında tərəddüd etmişdir. Tez yetişən sortlarda tənəyin məhsuldarlığı nəzarət Ağ xəlili sortundan (4,2 kq) yüksək olmaqla, 7,2-11,6 kq arasında təşkil etmişdir. Belə ki, tənəyin məhsuldarlığı Novrastda 11,2 kq, Qara kişmişdə 11,6 kq, Çəhrayı kişmişdə 8,4 kq, Qara yay üzümündə 9,0 kq, Kardinalda 10,8 kq, Yumru kişmişdə 7,2 kq, Mumlu muskatda 10,0 kq təşkil etmiş və nəzarətdən (Ağ xəlili 4,2 kq) nəzərə çarpacaq üstünlük nümayiş etdirmişdirlər. Konkret bölgədə üzüm sortlarının becərilməsinin perspektivliyini qiymətləndirmək üçün onların morfoloji, bioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri də ətraflı öyrənilməlidir. Məlumdur ki, müəyyən bir sahədə və şəraitdə üzüm sortlarının iqtisadi səmərəliliyini hesablamaq üçün sortların məhsuldarlığı, istifadə istiqamətindən asılı olaraq üzümün keyfiyyəti, üzümlüklərə işlənən vəsaitlər və əmək haqqları, sortun məhsullarının istifadə istiqamətindən asılı olaraq - alıcılıq qiyməti, məhsulun maya dəyəri və rentabellik kimi göstəricilər nəzərə alınmalıdır. Üzüm sortlarının iqtisadi səmərəliliyi onların bioloji xüsusiyyətlərindən, tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlərin səviyyəsindən və becərildiyi yerin torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq dəyişir [10].

Tədqiqat illərində 15 yerli və introduksiya olunmuş üzüm sortlarının iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin öyrənilməsinə dair tədqiqat işləri aparılmışdır. Hər bir sort üçün ayrı-ayrılıqda - bir hektara çəkilən ümumi xərc, bir sentner məhsulun maya dəyəri, bir sentner məhsulun satış qiyməti, bir hektardan ümumi gəlir, xalis gəlir yaxud mənfəət (bir sentner üzümdən və bir hektar üzümlükdən) və rentabellik kimi iqtisadi göstəricilər hesablanmışdır (cədvəl 2).

Qeyd edək ki, tədqiqat və hesablamalar Abşeron şəraitində yetişdirilən süfrə üzüm sortlarının bar verən, əkin sxemi 3 X 1.5 m olan üzümlüklərdə həyata keçirilmişdir. Üzüm məhsulunun (1 sentner məhsulun) maya dəyərinin kalkulyasiyası və 1 hektar üzümlüyə çəkilən xərclər isə T.Ə.Orucov və digərlərinin [8] göstərdikləri “**1 hektar üzüm bağının becərilməsinə dair aqrotexniki proqram**” və “**əməliyyatların təsnifatı**” əsasında mövcud müasir qiymətlərlə hesablanmışdır. Hazırda konkret bölgədə və şəraitdə fermer təsərrüfatlarında hər sorta məxsus aqrotexniki tədbirlər sistemi formalaşdırılmadığından bütün sortlar üçün hektara çəkilən ümumi xərc eyni səviyyədə qiymətləndirilərək, il ərzində orta hesabla 1800 manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.

Tədqiq olunan üzüm sortlarının iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri
(2005-2007-ci illərdən orta)

Sortlar	Hektara düşən məhsul, sentner	Bir sentner məhsulun maya dəyəri, manat	Bir hektardan gələn ümumi gəlir, manat	Xalis gəlir (mənfəət); manat		Rentabellik, %
				bir sentner üzümdən	Bir hektar üzümlükdən	
Tez yetişən sortlar						
Ağ xəlili (nəzarət)	94,0	19,1	4700	30,9	2900	161,8
Novrast	249,6	7,2	12480	42,8	10680	594,4
Qara kişmiş	258,5	7,0	12925	43,0	11125	614,3
Çəhrayı kişmiş	186,0	9,8	9300	40,2	7500	410,2
Qara yay üzümü	199,2	9,0	9960	41,0	8160	455,6
Kardinal	240,0	7,5	12000	42,5	10200	566,7
Yumru	160,0	11,3	8000	38,7	6200	342,5

kişmiş						
Mumlu muskat	222,2	8,1	11110	41,9	9310	517,3
Gec yetişən sortlar						
Sarıgilə (nəzarət)	94,0	19,1	4700	30,9	2900	161,8
Dərbənd muskatı	216,2	8,3	10810	41,7	9010	502,4
Hamburq muskatı	244,4	7,4	12220	42,6	10420	575,7
Xalac	229,6	7,8	11480	42,2	9680	541,0
Rişbaba	228,8	7,9	11440	42,1	9640	533,0
Özbəkistan muskatı	256,8	7,0	12940	43,0	11140	614,3
Şamaxı mərəndisi	151,0	12,0	7550	38,0	5750	316,7

Bir sentner məhsul isə sərbəst bazar satış qiymətləri ilə orta hesabla 50 manata satılmışdır. Məlumdur ki, mövsümdən, məhsulun əmtəlik dəyərindən və orqanoleptik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq üzüm məhsulları müxtəlif qiymətlərlə realizə olunur [10]. Yuxarıda qeyd olunan iqtisadi göstəricilər isə xüsusilə də, hektara düşən məhsuldarlıq öz növbəsində digər iqtisadi göstəricilərin (1 sentner məhsulun maya dəyəri, 1 sentner məhsuldan və 1 hektar üzümlükdən gələn xalis gəlir, rentabellik) formalaşmasına nəzərəcarpacaq təsir etmişdir.

Tez yetişən sortlarda hektara düşən məhsuldarlıq Ağ xəlili sortunda 94,0 sentner təşkil etdiyi harda, Novrastda 249,6 sentner, Qara kişmişdə 258,5 sentner, Çəhrayı kişmişdə 186,0 sentner, Qara yay üzümündə 199,2 sentner, Kardinalda 240,0 sentner, Yumru kişmişdə 160,0 sentner, Mumlu muskatda 222,2 sentner olmaqla, nəzərəcarpacaq üstünlük təşkil etmişdirlər. Gec yetişən sortlarda da hektara düşən məhsuldarlıq (151,0-256,8 sentner) nəzarət Sarıgilə sortundan (94,0 sentner) kifayət qədər yüksək olmaqla, Dərbənd muskatında 216,2 sentner, Hamburq muskatında 244,4 sentner, Xalacda 229,6 sentner, Rişbabada 228,8 sentner, Özbəkistan muskatında 256,8 sentner, Şamaxı mərəndisində 151,0 sentner təşkil etmişdir. Sortların hektara düşən məhsuldarlığı və 1 hektara çəkilən ümumi xərc bütün iqtisadi göstəricilərin formalaşmasına birbaşa təsir etmişdir.

Üzüm sortlarının ən vacib iqtisadi göstəricilərindən biri hektara çəkilən ümumi xərcin sortun hektara düşən məhsuldarlığına nisbətini ifadə edən-1 sentner məhsulun maya dəyəridir. Aparılan tədqiqat və hesablamalardan məlum olmuşdur ki, bu göstərici tədqiq olunan sortlarda kifayət qədər müxtəlifdir. Tez yetişən sortlarda-Novrast, Qara kişmiş, Çəhrayı kişmiş, Qara yay üzümü, Kardinal, Yumru kişmiş, Mumlu muskat 1 sentner məhsulun maya dəyəri 7,0 (Qara kişmiş)-11,3 manat (Yumru kişmiş) arasında dəyişmiş və nəzarət Ağ xəlili sortundan (19,1 manat) artıq təşkil etmişdirlər. Gec yetişən sortlarda da məhsulun maya dəyəri 7,0 (Özbəkistan muskatı)-12,0 manat (Şamaxı mərəndisi) arasında müşahidə olunmuş və nəzarət Sarıgilə sortundan (19,1 manat) aşağı səviyyədə formalaşmışdır. Üzüm sortlarının hektara düşən məhsuldarlıq göstəriciləri yüksəldikcə, paralel olaraq 1 sentner məhsulun maya dəyəri aşağı düşmüşdür.

Müəyyən olunmuşdur ki, tədqiq edilən üzüm sortlarının hektara düşən məhsuldarlığı 1 hektardan gələn ümumi gəlirin formalaşmasına birbaşa təsir edir və məhsuldarlıq yüksəldikdə hektardan gələn ümumi gəlir müvafiq olaraq artır. Müəyyən olunmuşdur ki, qeyd edilən iqtisadi göstərici, yəni bir hektardan gələn ümumi gəlir sortdan asılı olaraq kifayət qədər müxtəlifdir. Bu göstərici Ağ xəlili nəzarət sortunda 4700 manat təşkil etdiyi halda, tez yetişən digər sortlarda ondan nəzərəcarpacaq (1,7-2,8 dəfə) yüksək olmaqla Novrastda 12480 manat, Qara kişmişdə 12925 manat, Çəhrayı kişmişdə 9300 manat, Qara yay üzümündə 9960 manat, Kardinalda 12000 manat, Yumru kişmişdə 8000 manat, Mumlu muskatda isə 11110 manat həddində olmuşdur.

Bir hektardan gələn ümumi gəlir gec yetişən Hamburq muskatında 12220 manat, Dərbənd muskatında 10810 manat, Xalacda 11480 manat, Rişbabada 11440 manat, Özbəkistan muskatında 12940 manat, Şamaxı mərəndisində 7550 manat olmuşdur ki, bu da nəzarət Sarıgilə sortunun (4700 manat) göstəricisindən 1,6-2,8 dəfə yüksəkdir.

Bəzi alimlər tərəfindən sortların ən vacib iqtisadi göstəriciləri onların rentabellik səviyyəsi və 1 hektar bar verən üzümlüyündən gələn xalis gəliri (mənfəəti) hesab edilir [4, 6, 8, 10].

Tədqiqat illərində öyrənilən üzüm sortlarının 1 sentner üzümdən və 1 hektar üzümlüyündən gələn xalis gəlirləri də hesablanmışdır.

1 sentner üzümdən gələn xalis gəlir 1 sentner məhsulun satış qiymətindən (50 manat) hər bir sortun 1 sentner məhsulunun maya dəyərini göstəricisi çıxılmaqla müəyyən edilmişdir. 1 sentner məhsuldan əldə olunan xalis gəlir (mənfəət) tez yetişən Novrastda 42,8 manat, Qara kişmişdə 43,0 manat, Çəhrayı kimişdə 40,2 manat, Qara yay üzümündə 41,0 manat, Kardinalda 42,5 manat, Yumru kişmişdə 38,7 manat, Mumlu muskatda 41,9 manat olmuş və nəzarət Ağ xəlili sortundan (30,9 manat) kifayət qədər çoxluq təşkil etmişdir. Gec yetişən sortlarda (Dərbənd muskatı, Hamburq muskatı, Xalac, Rişbaba, Özbəkistan muskatı, Şamaxı mərəndisi) 1 sentner üzümdən gələn xalis gəlir 38,0 (Şamaxı mərəndisi)-43,0 manat (Özbəkistan muskatı) arasında tərəddüd etmiş və nəzarət Sarıgilə sortundan (30,9 manat) üstünlük təşkil etmişdir. Üzüm sortlarının ən vacib iqtisadi göstəricilərindən biri də onların 1 hektar üzümlüyündən əldə edilən xalis gəlir yaxud mənfəətdir. Bu göstərici sortların 1 hektarından gələn ümumi gəlirdən hektara çəkilən ümumi xərci çıxmaqla hesablanmışdır.

Qeyd edək ki, Abşeron Kolleksiya bağında (3 x 1,5 əkin sxemi üzrə) yetişdirilən üzüm sortlarının bir hektarına çəkilən ümumi xərc orta hesabla 1800 manat həddində müəyyən edilmişdir. Aparılan tədqiqat və hesablamalardan məlum olmuşdur ki, bir hektar üzümlükdən gələn xalis gəlir ayrı-ayrı sortlarda kifayət qədər fərqli olmuş və tez yetişən Novrast sortunda 10680 manat, Qara kişmiş sortunda 11125 manat, Çəhrayı kişmiş sortunda 7500 manat, Qara yay üzümü sortunda 8160 manat, Kardinal sortunda 10200 manat, Yumru kişmiş sortunda 6200 manat, Mumlu muskat sortunda 9310 manat, gec yetişən Dərbənd muskatı sortunda 9010 manat, Hamburq muskatı sortunda 10420 manat, Xalac sortunda 9680 manat, Rişbaba sortunda 9640 manat, Özbəkistan muskatı sortunda 11140 manat, Şamaxı mərəndisi sortunda 5750 manat olmuşdur (cədvəl 5.5). Nəzarət kimi tədqiq olunan sortlarda isə bu göstərici nisbətən aşağı olmaqla hər ikisində 2900 manat təşkil etmişdir. Bir hektar üzümlükdən gələn xalis gəlir Novrast (10680 manat), Qara kişmiş (11125 manat), Kardinal (10200 manat), Hamburq muskatı (10420 manat), Özbəkistan muskatı (11140 manat) sortlarında nisbətən çox, Yumru kişmiş (6200 manat), Şamaxı mərəndisi (5750 manat) sortlarında isə nisbətən az olmuşdur. Rentabellik kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi fəaliyyətinə qiymət verilməsində ən mühüm göstəricilərdən biridir. Rentabellik təsərrüfat hesabı ilə işləyən bütün müəssisə və təsərrüfatlara aid olan iqtisadi kateqoriya kimi onların gəlirinin səviyyəsini xərclərə görə nisbi mənada əks etdirir. Təsərrüfat miqyasında rentabellik əmtəlik məhsuldan əldə edilən xalis gəlirin (mənfəətin) əmtəlik məhsulun tam maya dəyərinə nisbəti ilə ölçülür və faizlə ifadə olunur [6, 8]. Tədqiq etdiyimiz üzüm sortlarının rentabelliği bir sentner məhsuldan gələn xalis gəliri (mənfəəti), bir sentner məhsulun maya dəyərinə bölüb, nisbəti 100%-ə vurmaqla hər bir sort üçün ayrı-ayrılıqda hesablanır. Müəyyən edilmişdir ki, rentabellik səviyyəsi tez yetişən Ağ xəlili nəzarət sortunda 161,8% təşkil etdiyi halda digər tez yetişən sortlarda nəzarətdən nəzərəcərpacaq dərəcədə yüksək olmaqla Novrast sortunda 594,4%, Qara kişmiş sortunda 614,3%, Çəhrayı kişmiş sortunda 410,2%, Qara yay üzümü sortunda 455,6%, Kardinal sortunda 566,7%, Yumru kişmiş sortunda 342,5%, Mumlu muskat sortunda 517,3% təşkil etmişdir. Rentabellik gec yetişən sortlarda Dərbənd muskatında 502,4%, Hamburq muskatında 515,7%, Xalacda 541,0%, Rişbabada 533,0%, Özbəkistan muskatında 614,3%, Şamaxı mərəndisində 316,7% təşkil etmiş və nəzarət Sarıgilə sortundan (161,8%) yüksək səviyyədə formalaşmışdır (cədvəl 5.5). Rentabellik Ağ xəlili (161,8%), Sarıgilə (161,8%), Yumru kişmiş (342,5%), Şamaxı mərəndisi (316,7%) sortlarında nisbətən aşağıdırsa, Novrast, Qara kişmiş, Çəhrayı kişmiş, Qara yay üzümü, Kardinal, Dərbənd muskatı, Hamburq muskatı, Xalac, Rişbaba, Mumlu muskat, Özbəkistan muskatı sortlarında yüksək olmaqla 410,2-614,3% həddində formalaşmışdır.

Aparılan iqtisadi araşdırmalardan məlum olur ki, Ampeloqrafik Kolleksiya bağında yetişdirilən yerli və introduksiya olunmuş üzüm sortları yüksək iqtisadi göstəricilərə malik olduğu üçün, bölgədə geniş becərmələri perspektivlidir. Öyrənilən sortların yeni üzümçülük təsərrüfatlarında geniş becərməsi, məhsuldarlığı və məhsulun keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, fermerlərin iqtisadi gəlirlərinin artmasına xeyli kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. **Amanov M.V.** Üzüm bağları salınarkən tənəyə verilən qida sahəsinin düzgün seçilməsi yüksək məhsuldarlığın təminatıdır // Azərbaycan Aqrar Elmi, Bakı, 2001, № 1-2, s. 44-43.
2. **Amanov M.V.** Üzümçülüğün elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi, genofondun qorunub saxlanması və xəstəlik-zərərvericilərə qarşı yeni kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsinin məhsul istehsalında rolu // AzETÜŞİ-nun elmi əsərləri, XVI cild, Bakı, 2004, s. 3-10.
3. **Babayev T.Ə. və b.** Hesablama texnikasının və eksperimentin riyazi nəzəriyyəsinin elmi tədqiqatlarda tətbiqi. Bakı: Elm, 1999, 102 s.
4. **Əliyev M.T.** Azərbaycanın iqtisadiyyatı. Bakı, 1998, 218 s.
5. **Kaplan B.Q.** Riyazi-statistik göstəricilərin hesablanması ekspress metodu. Bakı: Maarif, 1970, 447 s.
6. **Məmmədov A.I.** Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 372 s.
7. **Məmmədov N.Y.** Üzümçülüğün və şərabçılığın milli iqtisadiyyatın inkişafında rolu // Azərbaycan Aqrar Elmi, Bakı, 2007, № 6-7, s. 161-164.
8. **Orucov T.Ə., Mustafayev R.I., Vəliyev S.Y., Əkbərov Ə.O.** Kənd təsərrüfatı məhsullarına istehsal xərclərinin uçotu və hesablanması dair tövsiyələr. Bakı: İnformasiya və Məsləhət Mərkəzi, 2007, 158 s.
9. **Pənahov T.M., Səlimov V.S.** Azərbaycanın üzüm sortları. Bakı: Müəllim, 2012, 288 s.
10. **Səlimov V.S.** Bəzi perspektiv üzüm sort və formalarının iqtisadi səmərəliliyinin tədqiqi // Azərbaycan Ali Hərbi Dənizçilik məktəbinin elmi əsərləri, Bakı, 2008, XVII buraxılış, s. 110-135.
11. **Şərifov F.M.** Üzümçülük. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 584 s.
12. **Аманов М.В.** Изучение биоморфологических, хозяйственно-технологических особенностей дикорастущего винограда Азербайджана и применение в селекции устойчивых видов. Автореф. дисс.. доктора сельскохозяйственных наук.-Баку, 2006, 41 с.
13. **Амирджанов А.Г.** Методы оценки продуктивности виноградников с основами программирования урожая. Кишинев: Штиинца, 1992, 171с.
14. **Амирджанов А.Г.** Об оценке сортов винограда по признаку продуктивности // Садоводство, виноградарство и виноделие Молдавии, 1983, № 3, с. 25-28.
15. **Амирджанов А.Г.** Прогнозирование урожайности виноградников // Сельскохозяйственная биология, 1988, № 2, с. 10-16.
16. **Дикань А.П., Семенюк В.А.** Влияние длины обрезки на реализацию потенциальной плодородности у сортов винограда с групповой устойчивостью в предгорной зоне Крыма// Научн. Труды КГАТУ, -Сельскохозяйственные науки, Симферополь, 2004, вып. № 83, с.42-49
17. **Дикань А.П., Семенюк В.А.** Потенциальная плодородность сортов винограда с групповой устойчивостью в различных природно – виноградарских районах Крыма//«Магарач» Виноградарство и виноделие. 2001, № 3, с. 7-10
18. **Дикань А.П., Семенюк В.А.** Формирование генеративных органов и урожая сортов винограда с групповой устойчивостью в предгорной зоне Крыма// Научн. труды КГАТУ, -Сельскохозяйственные науки, Симферополь, 2002, вып. № 69, с. 157-170
19. **Зармаев А.А.** Влияние формировки куста и нагрузки побегами на продуктивность винограда сорта Молдова и Юбилей Журавля // Садоводство и виноградарство, 1998, № 2, с. 14-16.

20. **Караев М.К.** Продуктивность винограда в зависимости от формы его куста // Виноделие и виноградарство. 2/2006, с. 40-41.
21. **Лазеревский М.А.** Изучение сортов винограда. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1963, 152 с
22. **Малтабар Л.М., Гугучкин А.А., Котова Е.Н., Панкин И.М., Журавлев М.В.** Урожай и качество винограда новых столовых и технических сортов / Совершенствование сортимента, производство посадочного материала и винограда. Краснодар: из-во КГАУ выпуск 394 (422). 2002, с. 76-90.
23. **Морозова Г.С.** Виноградарство с основами ампелографии. М.: Агропромиздат, 1987, 251 с.
24. **Негруль А.М.** Взаимосвязь урожая и его качества // Виноделие и виноградарство СССР, № 1, 1961, с. 22-29.
25. **Семенюк В.А.** Потенциальная плодоносность, ее эффективное использование для прогнозирования и выращивания высокого урожая сортов винограда с групповой устойчивостью в предгорье Крыма. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук, Ялта, 2006, 21 с.
26. **Смирнов К.В., Малтабар Л.М., Раджабов А.К., Матузок Н.В., Виноградарство М.:** Издательство МСХА, 1998, 511 с.

Наджафова А.Б.

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПЕРСПЕКТИВНОСТИ МЕСТНЫХ И ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ СОРТОВ ВИНОГРАДА В УСЛОВИЯХ АБШЕРОНА

Статья посвящена оценке перспективности ряда интродуцированных сортов столового винограда, недавно выращиваемых в условиях Апшерона. С этой целью были выявлены показатели урожайности изучаемых сортов винограда, исследованы экономические показатели и эффективность каждого сорта, определена перспективность выращивания.

Ключевые слова: столовый виноград, местные и интродуцированные сорта, урожайность, перспективность, экономическая эффективность.

Nacafova A.B.

EVALUATION PERSPECTIVES OF THE LOCAL AND INTRODUCED GRAPE VARIETIES CULTIVATED ON THE ABSHERON PENINSULAR

The article is dedicated to the evaluation of the perspectives of some introduced table grape varieties newly cultivated in the conditions of the Absheron. For this purpose have been studied the productivity indices, economic efficiency of each variety, determined the cultivation perspectives.

Key words: table grape, local and introduced varieties, productivity, perspectives, economic efficiency.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.X.2016